

czei Leona Pininskiego (*Carte în onoarea lui Leon Pininski*), vol. II, Lwów, 1936; St. Loza, *Architeci i budowniczewie w Polsce (Arhitecți în Polonia)*, Warszawa, 1954, toate trei cunoscute nouă prin referirile pe care le face St. Kozakiewicz în importantul său articol: *L'attività degli architetti e lapicidi comaschi e luganesi in Polonia nel periodo del Rinascimento fino al 1580*, în *Arte e artisti dei Laghi Lombardi*, Como, 1959. Această lucrare, pe lângă analiza generală a perioadei, face precizări importante cu privire la proveniența unor grupuri de artiști, la numele acestora, grupuri din care a făcut parte și Petrus Italus de Lugano. Lucrarea cea mai recentă, care adună informații numeroase, fără însă a le preciza îndeajuns și a face trimiterile necesare, este cartea lui Aldo Crivelli, *Artisti ticinesi dal Baltico al Mar Nero*, Lugano 1969. Ea prezintă pe lângă aceste informații și o vastă listă bibliografică.

Cadrul general istoric în care se desfășoară procesul de pătrundere a artiștilor din Ticino în Europa centrală și orientală este dominat de preocuparea suveranilor din aceste regiuni pentru asimilarea curentului umanist. Matei Corvinul și Wladislaw Jagiello regele Boemiei și Poloniei vor fi printre primii care favorizează pătrunderea noilor idei. De această atmosferă vor profita ticinezii, dar ea este doar una din componentele favorabile acestor tendințe și care includ factori comerciali, politici, sociali și religioși³. Cultura umanistă care pătrunsesese la curțile regale, ale principilor și în rîndul nobilimii provenea cel mai adesea de la aceeași sursă, cea italiană. Studiile nobililor polonezi în Italia, legăturile cu Roma, care merg pînă în secolul X, rolul jucat de Universitatea din Padova în formarea unor oameni de stat transilvăneni, cum ar fi principele Ștefan Báthory, ajuns apoi rege al Poloniei, Ștefan Báthory jr. sau István Kakas din Cluj, devin tot mai importante⁴. În Ungaria, la începutul secolului XVI, noul stil, îndeosebi lombard, trece de la construcțiile curții la cele particulare⁵, iar în Polonia noul curent va face ca în cele din urmă să înceteze a se mai folosi meșterii locali legați de tradiția medievală și astfel situația să fie favorabilă pătrunderii artiștilor italieni chemați direct din Italia sau din țările vecine⁶. Un moment semnificativ se petrece imediat după 1500, cînd la inițiativa principelui Sigismund I, viitor rege al Poloniei, se începe o campanie de construcții în spiritul noilor tendințe. Căsătoria lui cu Bona, fiica lui Giangaleazzo Sforza, va accentua și mai mult tendințele de înfrumusețare a orașelor regatului și în primul rînd a capitalei, Cracovia. În această primă perioadă, influența predominantă, mai ales în capitală, este cea florentină. Sint arhi-

³ A. Crivelli, *Artisti ticinesi dal Baltico al Mar Nero*, Lugano, 1969, p. 14.

⁴ M. Guidi, *Artisti ticinesi in Polonia dal XVI al XVIII secolo*, în *Bolletino Storico della Svizzera Italiana*, 1934, N. 1P. 11; J. Balogh, *op. cit.*, p. 189.

⁵ A. Zádor, *La penetrazione delle forme palladine in Ungheria*, în *Bolletino del Centro Internazionale di Studi di architettura Andrea Palladio*, VIII, 1966, parte II, Vicenza, p. 136—137.

⁶ S. Kozakiewicz, *L'attività degli architetti e lapicidi comaschi e luganesi in Polonia nel periodo di Rinascimento fino al 1580*, în *Arte e artisti dei Laghi Lombardi*, Como, 1959, p. 404—405, *passim*.

teți și sculptori care vin din Toscana sau de la Buda, precum Francesco da Firenze sau Bartolomeo Berecci da Val di Siena cu echipele lor⁷.

Înfrângerea Ungariei de către turci la Mohács în 1526 modifică echilibrul din această regiune. Boemia și Moravia, reprezentând regatul Boemiei, ca și Slovacia legată de Ungaria, vor trece sub dominația casei de Habsburg. Ungaria, supusă turcilor, va ieși din aria de circulație a formelor Renașterii, cu excepția micului teritoriu rămas liber în nord. În schimb, prin venirea la tron a lui Ferdinand I de Habsburg, începând din jurul anilor 1530, pătrunderea artiștilor italieni din regiunea lacurilor va cunoaște un deosebit sprijin. Ferdinand I, venind din Spania, era tipul clasic de principe renascentist, cu dorință de putere, mecenatism în ale artei și plăcerea de a trăi. Îi va influența în același sens pe principii, duci, clerici, posesorii de mari latifundii și unul dintre aceștia, Wilhelm von Perstein și fiul său, vor fi printre primii care, spre 1530, cheamă meșteri lombarzi pentru a construi castelul lor de la Pardubice⁸. Amenințarea turcilor ce ocupaseră Ungaria și Bosnia îl va determina pe Ferdinand I să apeleze la meșteri lombarzi, constructori de castele și fortărețe, care vor lucra pentru întărirea frontierelor sudice și estice ale Austriei, la: Spittal, Klagenfurt, Graz, Radkesburg, Maribor, Varasdin, Fürstenfeld, Wiener Neustadt, Viena, Bratislava⁹. În acest context Transilvania își păstrează legăturile cu centrul Europei prin regiunea Slovaciei și prin Galiția.

Analizând căile prin care pătrund meșterii din Ticino, Aldo Crivelli constată că itinerarul lor străbate în general următoarele trasee: Lugano prin Chiavenna spre Innsbruck și apoi spre Passau de unde se putea merge spre Moravia, Boemia, Saxonia, Brandenburg, Silezia, Polonia. Un alt drum, se pare preferat, trecea pe la Veneția, Ljubljana, Graz, Viena. Din Silezia, care devine un centru al penetrației ticineze, și mai precis din orașul Chojnow (Haynau), porneau alte ramificații mergând spre Brieg, Cracovia, Varșovia, Wilnius sau spre Poznań, Varșovia cu o deviație mai veche spre Cracovia și Leopoli (Lwów)¹⁰. Tot urmărind aceste itinerarii, este interesant de semnalat faptul că ele străbat în general o zonă care va fi dominată de protestanți: Silezia va fi toată luterană, în Boemia catolicii erau doar a zecea parte, Moravia fiind ceva mai echilibrată. De asemenea, Slovacia devine în mare parte luterană și calvină, deși la Trnava era noul sediu al arhiepiscopiei de Esztergom. Reformați existau și la Lwów, ca și în Transilvania¹¹. Aceste trasee erau străbătute de către artiști plecați de timpuriu spre a învăța meseria, primele noțiuni fiind însușite în Lombardia și Veneto¹². Răspîndirea pe rutele mai sus amintite, urmînd unei uzanțe vechi, se făcea în grupuri formînd niște cooperative de lucru¹³.

⁷ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 395; M. Guidi, *op. cit.*, p. 11.

⁸ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 55.

⁹ *Idem*, p. 82.

¹⁰ *Idem*, p. 15, 17, 30.

¹¹ *Idem*, p. 60—61, 110.

¹² S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 406.

¹³ M. Guidi, *op. cit.*, p. 12.

Influența toscană cu centrul la Cracovia, din primele decenii ale secolului XVI, a împiedicat răspîndirea echipelor de meșteri ticinezi și prima regiune în care ei reușesc să pătrundă este Silezia. Ea nu aparținea în această perioadă Poloniei, făcînd parte din regatul Boemiei dominat de austrieci. Este totodată perioada în care Ferdinand I lansează construcțiile deosebite de la Praga, în 1534 parcul regal all'italiana în Hradčany și în 1536 construcția clădirii Belvedere ca reședință de vară pentru regina Anna, opere ale arhitectului Paolo Stela da Melano¹⁴. Cei care stimulează pătrunderea Renașterii în Silezia, în acest colț între Boemia, Germania și Polonia, sînt membrii familiei Piast — dinastie a primilor regi polonezi. La Breslau (Wrocław), capitala Sileziei, primele nume de artiști italieni apar pe la 1518, iar primele elemente lombarde în primul sfert al secolului. Știrile sînt sigure spre anii 1540, cînd principele Gheorghe II Piast cheamă pe Giacomo Pario cu echipa sa la Brieg unde transformă castelul gotic în palat rinascimental¹⁵. Echipele cele mai importante care vor acționa în jurul anilor 1540 în Silezia, la Breslau, Poznań și Chojnow (Haynau) sînt cele conduse de Giacomo Pario și familia sa (în care intră și Neuron) și Giovanni Battista Cadro, unul din cei mai apreciați arhitecți¹⁶. Se pare că o parte din ei sosesc în Silezia chemați din Boemia și Germania¹⁷, dar sînt originari în marea lor majoritate din cantonul Ticino, în speță din Lugano (cei mai mulți) și din regiunea Como¹⁸.

Pornind de la acest nucleu, în Polonia se vor forma centre importante, active în special în intervalul pînă la 1580. Astfel se remarcă Leopoli (Lwów), cunoscut prin viața sa politică, comercială și artistică și mai apoi Varșovia și Cracovia care va ieși treptat de sub influența toscană¹⁹. În mod firesc, în evoluția acestor centre se va produce un foarte important proces de adaptare a formelor specific italiene la caracteristicile și nevoile locale, ajungîndu-se chiar la definirea unor elemente noi autohtone. Coronamentul cu atic polono-lombard se va răspîndi în Polonia, Silezia, Slovacia, Transilvania, iar „merlatura all'italiana“ cu decorația în grafit va avea succes în Polonia, Boemia, Slovacia, Transilvania, fiind preluată în motivele folclorice²⁰.

Am socotit necesară urmărirea acestor date generale, în cadrul cărora se desfășoară activitatea ticinezilor, deoarece primii ani ai activității lui Petrus Italus de Lugano nu sînt cunoscuți prin referiri directe. Acești ani sînt însă foarte importanți pentru formarea sa, pentru cunoașterea influențelor pe care le-a putut suferi și pentru găsirea unor eventuale analogii.

Maestrul Petrus Italus de Lugano, cetățean din Lemberg (Magister Petrus Italus de Luugon, civis Leopoliensis) așa cum apare în documentul

¹⁴ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 55.

¹⁵ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 396—397.

¹⁶ *Idem*, p. 398—399; A. Crivelli, *op. cit.*, p. 30.

¹⁷ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 399.

¹⁸ *Idem*, p. 405.

¹⁹ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 31.

²⁰ *Idem*, p. 39, 63.

de la Bistrița din 1563²¹, este întâlnit în bibliografia de specialitate și sub alte denumiri: Pietro Castelli da Bissone, Pietro Castelli (Beccaria), magister Petrus murator Italus de Luugon, Piotr Italczyk, Castilio Piotr, murator regius. De asemenea, Aldo Crivelli înclină să-l scoată pe Pietro Castelli una și aceeași persoană cu Petrus Krassowski Italus murator Szwancar (Szwancar = elvețian)²². Nu împărtășesc acest punct de vedere sau mai bine zis nu fac aluzii la o asemenea posibilitate Stefan Kozakiewicz sau Massimo Guidi în studiile lor cu referire la această perioadă²³. Aldo Crivelli face mențiunea că ar fi originar din Bissone, în apropiere de Lugano, de unde provine și familia Pario și primele știri ar data din 1525²⁴. Originar din Bissone și conlucrând ulterior cu unii membri ai familiei Pario și Cadro — frații Kilian, Gabriele și Antonio de Cadro i se vor alătura venind de la Poznań la Lwów în 1552²⁵. Petrus Italus se pare că a făcut parte din aceeași echipă a familiei Pario di Bissone (frații Giacomo și Giovanni, nepoții Cristoforo și Domenico, ginearele Bernardo Neuronni) care înainte de 1537 lucrase în Saxonia la Drezda, Meissen, Grossenheim și pe care o găsim în acest an stabilită la Chojnow (Haynau) în Silezia²⁶. Aici la Chojnow principele Frederic II Piast va ridica un castel folosind munca luganezilor. Acestui exemplu îi urmează apoi succesiva iradiere a Renașterii în Polonia²⁷. Portalul și fațada acestei construcții prezintă analogii foarte apropiate cu construcțiile lui Petrus Italus de Lugano. Tot din echipa lui Pario di Bissone făcea parte și un oarecare „Zuam de Roveredt“ (din Mesolcina) care îl acompaniază pe Petrus Italus la lucrările de la Bistrița²⁸, dar despre care nu mai avem alte informații. La 1541 Giacomo Pario cu echipa sa se stabilește la Brieg unde lucrează la transformarea castelului gotic al familiei Piast, așa cum menționam mai sus, în palat Renaștere. Este foarte probabil, luind în considerare și analogiile care se pot face cu lucrări ale lui Petrus Italus de mai târziu, aflate la Lwów sau la Bistrița, că acesta era încă în echipa lui Giacomo Pario la acea dată.

Un moment important al biografiei lui Petrus Italus și al răspîndirii formelor de Renaștere în estul Europei este semnalarea sa într-un document de la 1543 în calitate de arhitect la Leopoli (Lwów)²⁹. În preajma acestui an avusese loc, probabil, separarea sa de grupul Pario — Cadro, găsind aici la Leopoli un centru dispus ridicării unor construcții noi. Nu avem indicii pe ce itinerar a ajuns din Silezia la Lwów, dar este posibil că, în preajma acestui moment sau în alt interval apropiat, a cunoscut și unele aspecte ale construcțiilor în stil Renaștere care se ridicau în Boemia. Opinia cercetătoarei H. Takács Marianna, care afirmă că Petrus Italus ar fi ajuns mai întâi în Transilvania ca angajat al lui Martinuzzi

²¹ Th. Wortitsch, *op. cit.*, p. 35.

²² A. Crivelli, *op. cit.*, p. 40.

²³ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 414; M. Guidi, *op. cit.*, p. 15.

²⁴ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 40.

²⁵ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 401.

²⁶ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 22, 110.

²⁷ *Idem*, p. 30.

²⁸ *Idem*, p. 110.

²⁹ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 401, 417—418; A. Crivelli, *op. cit.*, p. 40.

și al reginei Isabela și în continuare ar fi plecat spre Polonia, de unde a fost rechemat la lucrările din 1560—1563, nu se bazează pe nici un fel de indicii și nu pare plauzibilă³⁰. Circulația este mai frecventă acum în sens invers și nu avem nici un fel de urme ale unei asemenea prezențe. Nu este de neglijat nici aspectul religios al problemei. Petrus Italus este chemat la Bistrița într-un mediu protestant, diferit de cel din timpul lui Martinuzzi și pe care îl reprezenta acesta. Grupul care se formează aici la Lwów va fi foarte activ în următorii patruzeci de ani. Din el au mai făcut parte: Zaccaria Castelli, Angelo și Galeazzo da Brusino, Giacomo da Leventina, Francesco Quadro, Marc'Antonio da Lugano, frații Antonio, Kilian și Gabriele da Cadro, Martino Cadri și Martino Muralto³¹. Activitatea lui Petrus Italus în cadrul acestui grup este dintre cele mai însemnate, dar din păcate marea majoritate a lucrărilor sale nu se mai păstrează, iar altele au suferit transformări radicale. Dintre lucrările existente îi este atribuit portalul din strada Ormianska nr. 20, în stilul celor pe care le-a realizat și la Bistrița³² și care este asemănător multora dintre portalurile construite în zona cu influență țicineză. Principala construcție pe care a ridicat-o la Lwów a fost biserica Valahă, construită între 1547 și 1559, dar care este mistuită de un incendiu în 1571. Imaginea acestei biserici s-a păstrat pe ștampila stavropighiei din Lwów, fiind o îmbinare între elementele noi aduse de Petrus Italus și elementele specifice ambianței bizantine. În legătură cu această biserică este semnificativ faptul că a fost construită de domnitorul moldovean Alexandru Lăpușneanu, ctitor, așa cum o menționează pisanian³³. Confirmând contribuția materială a domnitorului la zidirea bisericii, frăția ortodoxă din Lemberg (Lwów) scria lui Aron vodă următoarele: „...mai ales noi și înaintașii noștri am avut de la dînsul mare ajutor și biserica Uspenia din orașul nostru a fost clădită aproape numai pe cheltuiala lui.”³⁴. Această ctitorie a lui Lăpușneanu confirmă legăturile ce se păstrau între Moldova și Lwów, ca o continuare a bogatelor tradiții din secolul precedent. Mai mult, acceptînd construirea acestei biserici ortodoxe de către arhitectul italian, domnitorul moldovean exprima apropierea sa de tendințele artei europene pe care le cunoscuse anterior domniei, cînd colindase țările europene ca negustor.

Tot pentru acest interval, o notă a lui Aldo Crivelli atrage atenția că la 1552 arhitectii Pietro Castelli da Bissone (Petrus Italus), Speciacassa da Arogno, Stela da Melano se găseau la Eger, iar Petrus Italus

³⁰ M. H. Takács, *op. cit.*, p. 114.

³¹ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 31.

³² S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 401.

³³ P. P. Panaitescu, *Fundațiuni religioase românești în Galiția*, în *BCMI*, XXII (1929), p. 2. Textul pisaniei: „Cu voia Tatălui și ajutorul Fiului și săvîrșirea Sfințitului Duh, binecredinciosul și de Hristos iubitorul și Alexandru Voevod, din mila lui Dumnezeu Domn al Țării Moldovei, fiul lui Bogdan Voevod, binevoind din toată inima și din tot gîndul a început și a clădit acest hram într-u slava și lauda Domnului Nostru Isus Hristos și a Adormirii Precuratei lui Maice al cărei hram este în slăvitul oraș Liov (Iliovov) pentru sănătatea și pentru sufletul său și al Doamnei sale Ruxandra și al copiilor lor Bogdan și Petru și Ioan și Domnița Teodora în anul 1559, 7067.”

³⁴ *Idem*, p. 3.

și-a continuat drumul spre Transilvania³⁵. Această informație, fără trimiteri, pînă în prezent nu ne-a oferit o confirmare.

Activitatea lui Petrus Italus în Transilvania, și anume la Bistrița, a lăsat cele mai bogate mărturii prin elementele în stil Renaștere de la biserica evanghelică și de asemenea de la Casa Argintarului. Ajuns la Bistrița în baza unor recomandări și pe căi ce nu ne sînt cunoscute, Petrus Italus va desfășura o intensă activitate, probabil și cu ajutorul unei echipe numeroase, într-o perioadă relativ scurtă (1560—1563).

Nu putem omite din analiza situației general-istorice legăturile care existau între Bistrița, acest important centru meșteșugăresc, și Moldova din perioada lui Alexandru Lăpușneanu. Începerea acțiunii de reconstrucție de la Bistrița se face tocmai în momentul imediat următor încheierii lucrărilor la biserica Valahă, ctitorită de domnul moldovean la Lwów, într-o perioadă în care schimburile comerciale, cererile de meșteri, corespondența dintre domnitor și Bistrița erau intense. Nu pare a fi imposibilă o mijlocire a înțelegerii privind reconstrucția bisericii din partea domnului moldovean și în orice caz cu siguranță că bistrițenii erau la curent cu ceea ce realizase la Lwów Alexandru Lăpușneanu prin munca arhitectului italian.

În inscripția din cadrul portalului de pe latura vestică a bisericii din Bistrița găsim principalele date referitoare la lucrările executate: „În anul lumii cinci mii cinci sute douăzeci și doi de la nașterea Mintuito- rului 1560 s-a început la 7 martie demolarea acestei biserici. La 13 mai însă reconstrucția. În anul lumii 5525 de la nașterea lui Cristos însă 1563 construcția a fost terminată. Numai domnului laudă și cinste“. Totodată, documentul, încheiat la terminarea lucrărilor, subliniază că doar maistrul Petrus a condus și ridicat această biserică. Așa cum se arată în studiul lui Theobald Wortitsch dedicat bisericii din Bistrița, era imposibil ca în intervalul 7 martie — 13 mai să se fi reușit demolarea în întregime a colosului de la Bistrița. Dealtfel și datele anterioare pomenesc de numeroase refaceri, astfel că și în acest caz, luînd în considerare și suma relativ mică de 8000 florini, rezultînd din notele de plată pentru reconstrucție, nu poate fi vorba decît de o restaurare³⁶. Rămînînd la precizările privind costul construcției, amintim că Giovanni Andrea Gromo, în notele sale de călătorie, pare a cunoaște prea puțin adevărul în legătură cu cele văzute pe la 1567: „... întîlnim acolo o frumoasă biserică care fu construită de un arhitect din Bergamo (am putea accepta eroarea, avînd în vedere apropierea dintre cele două zone, Bergamo și Lugano — n.n.) pe propriile sale cheltuieli; ea este închinată Sfintei Fecioare, dar în prezent se ține slujbă luterană, precum în toate celelalte orașe ale țării“³⁷. Erorile cu referire la Bistrița sînt lămurite, din fericire, în documentul pomenit mai sus.

Din analiza construcției zidurilor și din cercetarea stilistică rezultă că intervențiile efectuate în cei trei ani au dus la consolidarea pereților și ridicarea acoperișului, la realizarea portalului principal și a fațadei vesti-

³⁵ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 101.

³⁶ Th. Wortitsch, *op. cit.*, p. 35—36.

³⁷ *Idem*, p. 35.

ce, a altor două portaluri laterale, a unui turnuleț cu trepte, în apropierea turnului mare, căruia i s-a adăugat nivelul cinci și galeria în stil Renaștere. În interior doar galeria balconului, cu baluștri și unele modificări, aparțin aceleiași perioade. Ușile de lemn de la cele trei portaluri ca și de la sacristie, cum apăreau ele la 1885 când Wortitsch a redactat studiul, erau opera aceluiași meșter italian. Azi se păstrează ușa sacristiei. Cele trei portaluri au aproape aceleași elemente decorative; ele se aseamănă foarte mult cu portalul Casei Argintarului din Bistrița și, în continuare, cu portalul casei din Lwów, str. Ormianska nr. 20, sau cu portalul castelului din Chojnow (Haynau). Aceste analogii ne fac să socotim și ancadramentele de la Casa Argintarului ca lucrări executate sub îndrumarea aceluiași Petrus Italus de Lugano³⁸. Elementele stilistice care apar aici se găsesc răspândite pe întreaga zonă de activitate a meșterilor lombarzi. Unele devin caracteristice prin soluțiile la care se ajunge. Este cazul aticului așa-zis lombardo-polon, rezultanta unei combinații între un element lombardo-venet și elemente goticizante poloneze, atic care își găsește o variantă și în fațada bisericii de la Bistrița. Analogii evidente apar la construcții anterioare și în mod special la palatul Schwarzenberg din Praga. Acest atic îl găsim răspândit în Suedia, Slovacia, la Lwów (casa dr. Anczowski)³⁹.

Cu siguranță că, deși nu este vorba de reconstruirea întregului edificiu al bisericii, pentru lucrările de piatrărie pomenite Petrus Italus s-a bucurat de sprijinul unei numeroase echipe de pietrari. O parte l-au însoțit probabil din Polonia, iar altă parte proveneau din meșterii locali cunoscuți și pomeniți în acea perioadă în numeroase documente transilvănene sau moldovene. Cert este că la 1563 din proiectul de document întocmit se deduce că lucrarea era terminată: „... Ceea ce a construit numitul Petrus a întreprins cu toate puterile și s-a străduit să îndeplinească dorința noastră și astfel a condus și a construit în sfârșit cu ajutorul Domnului în mod satisfăcător, frumos, distins, artistic și lăudabil Casa Domnului sau biserica. Noi am vizitat și observat precis sus-numita construcție în interior și exterior și am constatat că sus-numitul maistru Petrus a îndeplinit întru totul ceea ce s-a obligat a construi...”⁴⁰. Aceste precizări infirmă părerile lui Gh. Sebestyén și V. Sebestyén, care afirmă că ancadramentele lucrute sub îndrumarea lui Petrus Italus au fost terminate și montate mai târziu de meșteri autohtoni⁴¹.

Tot în legătură cu activitatea lui Petrus Italus în perioada șederii la Bistrița, emitem ipoteza participării sale la realizarea numeroaselor construcții în stil Renaștere pe care le întâlnim în complexul mănăstirii Slatina ridicate de Alexandru Lăpușeanu. În jurul bisericii ce aparține ca stil perioadei anterioare, construcțiile profane ridicate reprezintă cel mai valoros exemplu al pătrunderii influenței Renașterii în arhitec-

³⁸ G. Sebestyén—V. Sebestyén, *op. cit.*, p. 92—93; M. H. Takács, *op. cit.*, p. 37.

³⁹ A. Crivelli, *op. cit.*, p. 38.

⁴⁰ *Idem*, p. 35.

⁴¹ G. Sebestyén—V. Sebestyén, *op. cit.*, p. 131.

tura moldovenească. Ele cuprindeau casa egumenească sau vechea trapeză, fântina în stil italian și casa domniței Ruxandra de la care se păstrează bogate elemente de profilatură. Profilele de la ferestre, ancadramentele de uși, dispunerea încăperilor de la casa egumenească își găsesc analogii îndeosebi la construcțiile Casei Argintarului din Bistrița. Fântina în stil italian este însă un element cu totul excepțional, atît pentru Moldova cît și pentru regiunea Bistriței. Dincolo de analiza stilistică, de asemănările evidente dintre construcțiile pomenite, în succesiunea evenimentelor o serie de factori vin să întărească presupunerea că prezența lui Petrus Italus la Bistrița, după îndelungata colaborare cu Alexandru Lăpușneanu la Lwów, este implicată în elaborarea acestor soluții. La 7 martie 1560 la Bistrița începuseră lucrările de demolare la biserică, lucrări care au ținut pînă la 13 mai. În același interval, la 6 aprilie și 13 mai, Alexandru Lăpușneanu cerea bistrițenilor prin două scrisori: „...20 (și chiar mai mulți) meșteri pentru o fântină“⁴². Această fântină de o concepție și o profilare specific italiană, care se termină la 1561, așa cum menționează pisanianii, trebuia să fie opera unui cunoscător care, în acel moment, la Bistrița nu putea fi altul decît Petrus Italus. Tot în acești ani, pînă în 1564, se termină și construcția casei egumenești de la Slatina, cam în același interval în care, probabil, se efectuează și lucrările la Casa Argintarului către care merg toate analogiile.

După această perioadă de intensă activitate Petrus Italus se pare că se reîntoarce la Leopoli (Lwów) unde este menționat la 1567⁴³. În acest moment știrile despre activitatea sa se întrerup și dacă am accepta punctul de vedere al lui Aldo Crivelli, care — așa cum menționam mai sus — susține că Pietro Krassowski pomenit de la 1567 la 1578 este noul nume al lui Petrus Italus, ar însemna să-i atribuim în continuare construirea unui turn pentru biserica Valahă, casa dr. Anczowski, refăcută și ea mai tirziu, capela celor Trei Sfinți pentru aceeași biserică Valahă și un alt turn pentru catedrala armeană arsă în 1578. Este semnificativ în analiza acestei ipoteze că Pietro Krassowski continuă să lucreze la biserica Valahă și ridică construcții care stilistic amintesc de Petrus Italus de Lugano.

Și chiar eliminînd această fază, figura lui Petrus Italus de Lugano, prin contribuția adusă la răspîndirea formelor stilului Renașterii la Leopoli (Lwów) și la Bistrița, rămîne reprezentativă pentru istoria arhitecturii central- și est-europene de la jumătatea secolului XVI.

(O informație recentă dintr-un studiu al cercetătoarei Balogh Jolán cu referire la pătrunderea unor influențe din arhitectura nord-italiană în Transilvania pomeneste în legătură cu palatul principelui Ioan Sigismund de la Alba Iulia că aici lucra un „Castilio lapicida Italus“ la 1569⁴⁴. Numele ridică un nou semn de întrebare pentru aprofundarea în continuare a aspectelor legate de activitatea lui Pietro Castilio — Petrus Italus de Lugano).

GHEORGHE MĂNDRESCU

⁴² A. Lăpedatu, *Cercetări cu privire la meșterii bisericilor moldovene*, în *BCMI*, 1912, p. 27.

⁴³ S. Kozakiewicz, *op. cit.*, p. 414; A. Crivelli, *op. cit.*, p. 40.

⁴⁴ J. Balogh, *op. cit.*, p. 189.

ZUR AKTIVITÄT DES PETRUS ITALUS DE LUGANO.

(Zusammenfassung)

Der Verfasser nimmt sich in vorliegender Arbeit vor, die Nachrichten über die Entwicklungsphasen der Tätigkeit des Architekten Petrus Italus, gebürtig aus der Gegend von Lugano im schweizerischen Kanton Tessin, zu analysieren. Aus dem Gebiet Lugano — Como wanderten im 16. Jh. zahlreiche Gruppen von Meistern und Architekten nach Deutschland, Schlesien, Böhmen, nach Süd- und Ostpolen, Ungarn und Transsilvanien.

Der Architekt Petrus Italus de Lugano ist besonders durch seine Tätigkeit in den Städten Leopoli (Lwów, Lemberg) in Polen und Bistrița in Transsilvanien bekannt. In Bistrița leitet er die Arbeiten zur Restaurierung der Lutherischen Kirche, wobei er Elemente des Renaissancestils einführt. Auch scheint er in dieser Stadt die Pläne für das Haus des Silberschmieds entworfen oder ausgeführt zu haben. Nachrichten über die von ihm in Lemberg errichteten Bauten erwähnen auch die Walachische Kirche, eine Stiftung des moldauischen Fürsten Alexandru Lăpușneanu. Aufgrund dieser Angaben und ausgehend von der bekannten Tatsache, daß Alexandru Lăpușneanu im gleichen Zeitraum der Arbeiten in Bistrița — 1560—1564 — in Slatina, seiner Stiftung in der Moldau, zahlreiche Bauten mit Renaissance-Elementen aufführen ließ, nimmt der Verfasser an, daß der italienische Architekt auch ihr Erbauer gewesen sei. Die Entsprechungen weisen im übrigen wieder in Richtung der Bistrițer Bauten.

Die Bedeutung der Kenntnis seiner Aktivität liegt auch darin, daß sich diese an der östlichen Grenze des Verbreitungsgebiets der Formen des Renaissancestils entfaltete, die aber durch bodenständige Elemente stark beeinflußt wurden.